

6. Udržitelný rozvoj

V roce 2004 schválila vláda ČR dokument zabývající se strategií udržitelného rozvoje. V jeho východiscích se objevuje nové rozšířené pojetí udržitelného rozvoje. V pozměněném přístupu se východiskem strategie stává potřeba zajistit vyváženost v rozvoji ekonomickém, sociálním a environmentálním. V té souvislosti je významným úkolem sestavit adekvátní soubor indikátorů, který by mapoval charakter kontextů a rizika udržitelnosti vývoje mezi jeho hlavními pilíři.

Na základě této výzvy jsou sestaveny dva soubory indikátorů. První soubor indikátorů mapuje souvislosti mezi vývojem pilíře ekonomického a sociálního. Jde o indikátory poměrové, kdy ekonomický pilíř zastupuje pohyb HDP, eventuálně produktivity práce, k němuž jsou přiřazovány indikátory charakterizující sociální vývoj. Účelem je zjistit míru nesouladu či rizika udržitelnosti v převládajících tendencích. Kritériem výběru indikátorů byla relevance a dostupnost dat. V souboru indikátorů mají zastoupení především charakteristiky životní úrovně jako je spotřeba domácností, reálné mzdy, sociální výdaje, míra nezaměstnanosti, které jsou poměřovány s dostatečností ekonomického výkonu. Předmětem pozornosti jsou i dlouhodobé trendy ve vývoji vztahů mezi příjmy a výdaji penzijního a zdravotního systému. V některých případech je opět uvedena pozice ČR vyplývající z mezinárodních komparací.

Druhý soubor je určen k monitorování vlivu ekonomického růstu na životní prostředí. Účelem je zjistit povahu odklonu křivky růstu ekonomického výkonu od vývoje míry znečištění vzduchu a vody. V souboru jsou zastoupeny i indikátory zachycující zátěž životního prostředí pomocí charakteristik energetické, materiálové a dopravní náročnosti. K doplnění poznatků o vývojových trendech v ČR jsou přiřazeny i informace o mezinárodních porovnáních, které umožňují signalizovat pozici ČR a současně i míru odchylek od standardu dosaženého v EU.

6.1. Kontexty ekonomického a sociálního rozvoje

• **Nevyváženost růstu spotřeby domácností a HDP** Zatímco v hospodářsky vyspělých zemích se v dlouhodobých trendech vývoje makrosféry prosazuje vyváženost růstu spotřeby domácností, HDP a domácí poptávky, v ČR jsou evidovány odlišnosti. V období let 1996 až 2004 rostla spotřeba domácností v průměru o 3,6 % ročně, zatímco HDP o 2,5 % ročně. K příčinám tohoto vývoje patřila mimořádně příznivá kombinace podpůrných faktorů u spotřeby domácností, k nimž patřila nízká inflace, v porovnání s produktivitou nadměrný růst reálných mezd a v posledních letech i příznivé podmínky pro získání spotřebitelských úvěrů. Důsledkem byl pokles míry úspor domácností, který znesnadní připravenost domácností na penzijní reformu.

• **Nesoulad vývoje HDP a domácí poptávky** Obdobný nesoulad se prosazoval mezi vývojem HDP (růst o 2,5 % ročně) a růstem domácí poptávky (růst o 3,6 % ročně). Příčinou tohoto vývoje byla málo pružná přizpůsobivost domácí nabídky k domácí poptávce. Důsledkem pak byl nadměrný nárůst vnější nerovnováhy na běžném účtu platební bilance. Obtíže s profinancováním vnější nerovnováhy mohou vzrůst v období po ukončení privatizačních procesů.

Tab. č. 16 HDP, domácí poptávka, spotřeba domácností

	meziroční změna v %, s. c.											
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Ø 96-04
Spotřeba domácností	5,5	5,8	8,8	1,4	-1,5	2,2	2,9	2,8	2,7	4,9	2,4	3,6
Domácí poptávka	6,7	8,3	7,0	-0,9	-1,1	0,9	3,8	3,6	2,8	4,2	4,5	3,6
HDP	2,2	5,9	4,2	-0,7	-1,1	1,2	3,9	2,6	1,5	3,7	4,0	2,5

Pramen: ČSÚ, OECD

• **Nesoulad vývoje pojistného a sociálních dávek** Proces stárnutí obyvatelstva výrazně ovlivnil vývoj sociálních dávek. V letech 1997 až 2004 se pohybovaly schodky mezi sociálními příjmy a výdaji v rozmezí 14 až 35 mld. Kč ročně. V porovnání s rokem 1997 vzrostly v roce 2004 sociální výdaje o 108 mld. Kč. Prosazující se předstih růstu sociálních výdajů před růstem HDP a prolongace vysokého schodku penzijního účtu nejsou dlouhodobě udržitelné, neboť by vedly k nadměrnému růstu státního dluhu i k omezování manévrovacího prostoru výdajové stránky státního rozpočtu.

Tab. č. 17 Vývoj příjmů a výdajů na sociální zabezpečení

v mil. Kč

R o k	Pojistné celkem ^{x)}	Sociální dávky celkem	Rozdíl
1997	191 004,2	205 446,4	-14 442,2
1998	203 909,7	221 856,5	-17 946,8
1999	210 886,6	238 009,0	-27 121,4
2000	222 176,1	256 055,8	-33 879,7
2001	242 320,2	274 361,2	-32 041,0
2002	258 512,7	293 413,9	-34 901,2
2003	272 365,8	305 067,6	-32 701,8
2004	293 304,0	313,291,5	-19 987,5

Pramen: MF ČR

^{x)} Pojistné na sociální zabezpečení a příspěvek na politiku zaměstnanosti.

• **Nerovnováha příjmů a výdajů na starobní důchody**

V letech 1997 až 2004 došlo k velmi dynamickému růstu výdajů z penzijního účtu, a to v průměru o 6,2 % ročně. V absolutním vyjádření vzrostly výdaje o 79 mld. Kč. Tomuto tempu růstu výdajů nestačil růst příjmů do penzijního systému, takže deficity penzijního účtu se pohybovaly v letech 1999 až 2003 mezi 15 až 16 miliardami. V roce 2004 byla proto zvýšena pojistná sazba z 26 % na 28 %, což umožnilo pokrytí výdajové strany bilance příjmy do penzijního účtu. Prolongace dosavadního vývojového trendu není dlouhodobě udržitelná, neboť generuje výrazně tlaky na příjmovou stránku státního rozpočtu a tím i na růst daňové zátěže.

Tab. č. 18 Vývoj příjmů a výdajů důchodového účtu

v mld. Kč

R o k	Pojistné na důchodové pojištění	Důchody	Rozdíl
1997	146 332,5	151 115,0	-4 782,5
1998	156 337,8	166 121,3	-9 783,5
1999	161 827,0	177 854,2	-16 027,2
2000	170 456,6	186 851,7	-16 395,1
2001	185 952,6	201 110,0	-15 157,4
2002	198 423,8	213 647,8	-15 224,0
2003	209 584,9	225 832,8	-16 247,9
2004	243 232,9	230 896,8	12 336,1

Pramen: MF ČR

• **Nesoulad vývoje mezd a produktivity práce**

V období let 1996 až 2004 rostly reálné mzdy průměrným ročním tempem 4,2 %, zatímco produktivita práce dosáhla růstu pouze 2,7 % ročně. Pouze v letech 1998 a 2000 byl růst produktivity práce rychlejší. Zajímavé je, že předstih růstu mezd před produktivitou se vyskytoval jak ve fázích expanze hospodářského cyklu, tj. v letech 1994 až 1996 a v letech 2000 až 2004, tak i v období recese tj. v letech 1997 až 1999. V případě pokračování předstihu růstu mezd před produktivitou práce vznikají rizika oslabování konkurenceschopnosti českých výrobků, případně i nárůstu inflačních tlaků.

Tab. č. 19 Mzdy a produktivita práce

meziroční změna v %, s. c.

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Ø 96-04
Produktivita práce	3,1	0,1	0,8	4,0	4,6	2,1	0,8	4,6	4,2	2,7
Reálné mzdy	8,7	1,3	-1,4	6,2	2,4	3,8	5,4	6,5	3,7	4,2

Pramen: ČSÚ

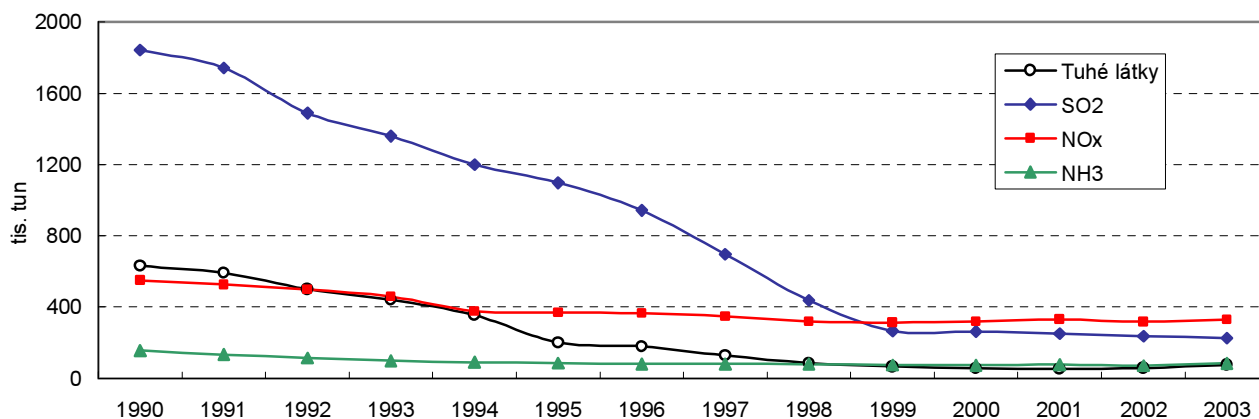
6.2. Kontexty ekonomického a environmentálního vývoje

- Výrazný pokles oxidu siřičitého a tuhých látek** Ve sledovaném období (1990-2003) poklesly v ČR emise všech hlavních znečišťujících látek do ovzduší. Mezi ně patří především tuhé látky a tzv. „okyselující látky“, oxidy síry, amoniaku a oxidy dusíku.

Z nich v období 90. let zaznamenal největší pokles o zhruba 90% oxid siřičitý, což je celosvětově zvláště v tak krátkém časovém období jedinečný výsledek. I nadále vykazuje mírně klesající trend (přibližně 4% ročně – průměr 2000 až 2003) a jeho emise zůstávají pod mezinárodními limity⁷. Emise oxidů dusíku se ve sledovaném období snížily o 42 %. Na poklesu se podílely především stacionární zdroje a nové spalovací technologie. Na druhé straně k růstu emisí přispívá doprava, takže zátěž životního prostředí v podstatě stagnuje. Snižování těchto emisí hlavně ve velkých městech je zatím celosvětový problém. Emise amoniaku klesaly až do roku 2002 a byly již pod úrovní limitu EU⁸ na rok 2010. Po doplnění emisí ze zemědělství a z mobilních zdrojů v roce 2003 podle nové metodiky vyplynulo, že emise této škodliviny budou muset být i nadále snižovány.

Emise tuhých znečišťujících látek (ze spalování pevných paliv, stavební činnosti, otěrů pneumatik, brzd atd.) sledovaly v daném období klesající trend a z 631,1 tis. tun v roce 1990 se dostaly na hodnotu 76,4 tis. tun v roce 2003. Jejich mírný nárůst v roce 2003 je opět způsoben přísnější metodikou jejich sledování.

Graf č. 26 Emise hlavních znečišťujících látek

Pramen: MŽP

- Od roku 1995 stagnují emise skleníkových plynů**

Oxid uhlíku má největší podíl na skleníkových plynech, které zvyšují teplotu zemského povrchu a ovlivňují klima, hladinu moří a světové zemědělství. Globální emise oxidu uhlíku se od roku 1970 zvýšily o 70 %, na čemž se podílely zejména rozvojové země. Zatímco v dřívějších dekadách na emisích participovala zejména výroba elektřiny, v posledních dvou dekadách je hlavním zdrojem růstu emisí doprava.

Celkové emise skleníkových plynů⁹ v ČR od r. 1990 vykazovaly klesající trend s útlumem ekonomiky a její transformací a přechodem od pevných paliv k zemnímu plynu a kapalným palivům. Od druhé poloviny 90. let až do současnosti tyto emise kolísají bez výrazného trendu. Hodnota emisí CO₂ během tohoto období poklesla pod Závazek z Kjóta, kde se také současně drží. Podíly hospodářských sektorů na emisích skleníkových plynů ze spalovacích procesů byly v roce 2003: energetické procesy 48,3 %, výrobní procesy 22,5 %, doprava 11,4 %, ostatní 13 % a fugitivní emise¹⁰ 4,7 %.

⁷ Cílový limit emisí oxidu siřičitého pro rok 2010 je 283 tis. tun dle Góteborského protokolu a 265 tis. tun dle směrnice 2001/81/EC. Emise této škodliviny v ČR dosáhly 226 tis. tun v roce 2003.

⁸ Směrnice 2001/81/EC.

⁹ Skleníkové plyny – F-plyny, oxidy dusíku, metan a CO₂ jsou přepočteny na ekvivalentní množství CO₂. Nejdůležitějším skleníkovým plynem, vynechá-li se vodní pára, je oxid uhličitý (CO₂) tvořící zhruba 70 %.

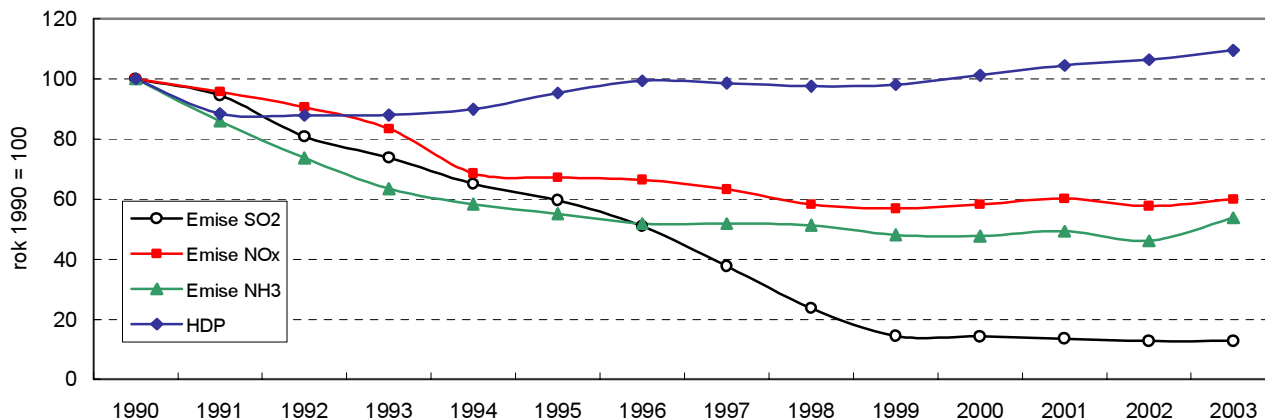
¹⁰ Fugitivními emisemi se myslí emise z těžby, úpravy a veškerá manipulace s fosilními palivy (únik z plynovodu, uvolňování metanu z vytěženého uhlí apod.).

- **Oslabení tlaku ekonomického růstu na životní prostředí**

Data o ekonomickém a environmentálním vývoji signalizují oddělení křivek vývoje HDP a zatížení ovzduší (decoupling), hlavně v emisích oxidů síry a emisí tuhých látek. Největší výzvou zde zůstávají emise oxidů dusíku (NO_x), které se vyvíjejí sice pomaleji, ale stejným směrem jako HDP.

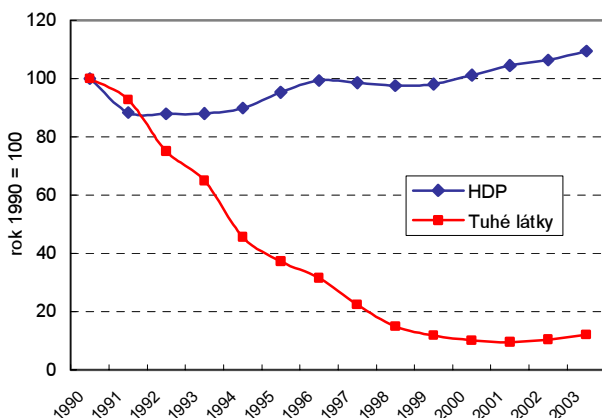
Realitou je rovněž oddělení křivek emisí skleníkových plynů a HDP. Srovnání těchto dvou ukazatelů se používá i jako indikátor energetické náročnosti ekonomiky.

Graf č. 27 Emise okyselujících látek a HDP

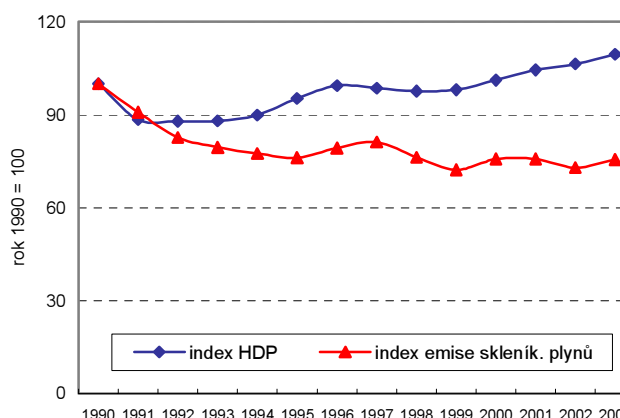

Pramen: MŽP

Graf č. 28 Emise tuhých částic a HDP

Graf č. 29 Emise skleníkových plynů a HDP

Pramen: MŽP

Poznámka ke grafům č. 27-29: Údaje o HDP před revizí vzhledem k zachování srovnatelnosti dat.

- **Pozice ČR v mezinárodní komparaci vykazuje lepší i horší výsledky**

Přes výrazné zlepšení situace v rámci ČR, v mezinárodním kontextu již ČR tak úspěšná není. V přepočtu na obyvatele stále patříme k významným znečišťovatelům ovzduší okyselujícími látkami. Emise SO₂ jsou 25,3 % nad průměrem EU-15 a produkce oxidů dusíku 30,9 kg na obyvatele převyšuje průměr EU-15 27,0 kg/obyvatele o 14,4 %. Srovnání emisí tuhých látek mezi zeměmi vyznívá pro ČR poměrně příznivě, hlavně vůči zemím tzv. Visegrádské čtyřky. Emise oxidu dusíku jako hlavního skleníkového plynu na hlavu jsou pro ČR o třetinu vyšší než je průměr zemí EU-15.

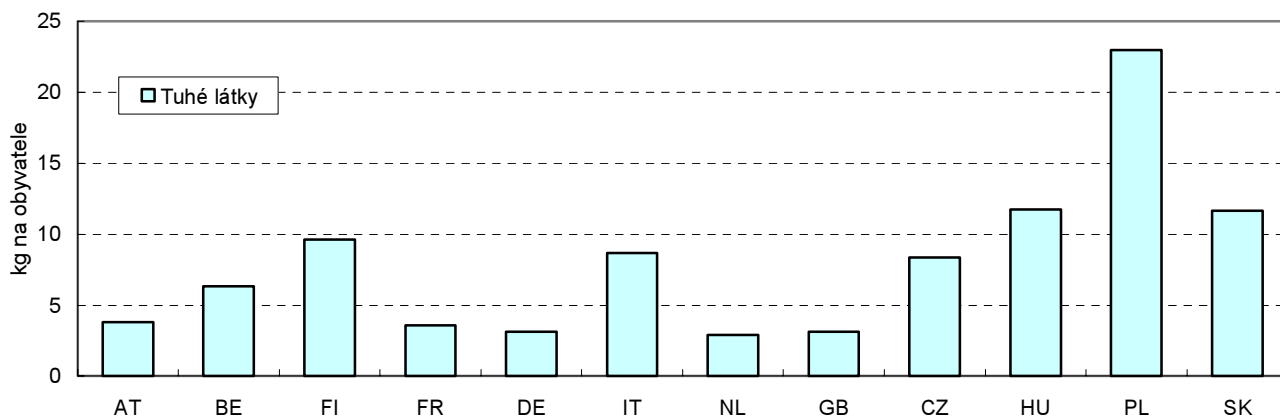
Tab. č. 20 Mezinárodní srovnání emisí okyselujících látek, 2002

Kg/obyv.	AT	NL	DK	LV	SE	DE	FR	BE	GB	PT	CZ	IE	HU	SI	EU15*
SO ₂	4,46	4,74	4,77	4,98	6,75	7,41	9,18	15,32	17,05	20,83	23,30	26,54	35,25	36,45	18,6
NO _x	25,35	27,06	37,84	17,46	28,22	18,21	23,11	28,43	26,90	26,90	31,20	34,54	17,63	30,61	27,0

* Data pro EU-15 jsou většinou pro období 1997-2000, výjimečně pro 2001.

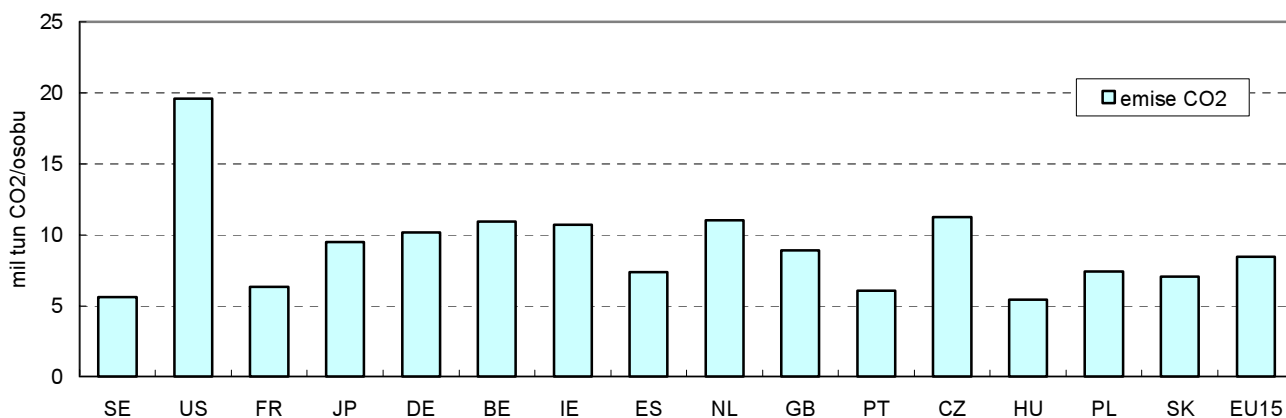
Pramen: MŽP

Graf č. 30 Mezinárodní srovnání emisí tuhých částic, 2002

Zdroj: MŽP

Graf č. 31 Mezinárodní srovnání emisí CO₂ na osobu

Zdroj: MŽP, OECD

• **Snižování energetické náročnosti se pozastavilo**

Zatímco v 90. letech se prvotní energetické zdroje snižovaly, od roku 2000 se obnovil růst, a to o 2,7 % ročně. Jejich objem se v roce 2003 přiblížil k hladině z 1. poloviny 90. let. Tento vývoj silně ovlivnil vývoj energetické náročnosti, která se v průběhu 90. let snižovala, a to z 0,36 (koeficient poměru energetických zdrojů k HDP) v roce 1990 na 0,30 v roce 1999. V letech 2000 až 2003 energetická náročnost v podstatě stagnovala. Tempo růstu HDP bylo téměř obdobné jako růst primárních energetických vstupů.

V porovnání s průměrem zemí EU byla energetická náročnost české ekonomiky v roce 2003 1,8x vyšší, přičemž v letech 2000 až 2003 byl tento poměr v podstatě stabilní. Nízkou energetickou náročností má Irsko (0,12), Rakousko a Dánsko (0,15).

Tab. č. 21 Energetická náročnost¹¹
(primární energetické zdroje v tunách ropného ekvivalentu na jednotku HDP (1 000 USD))

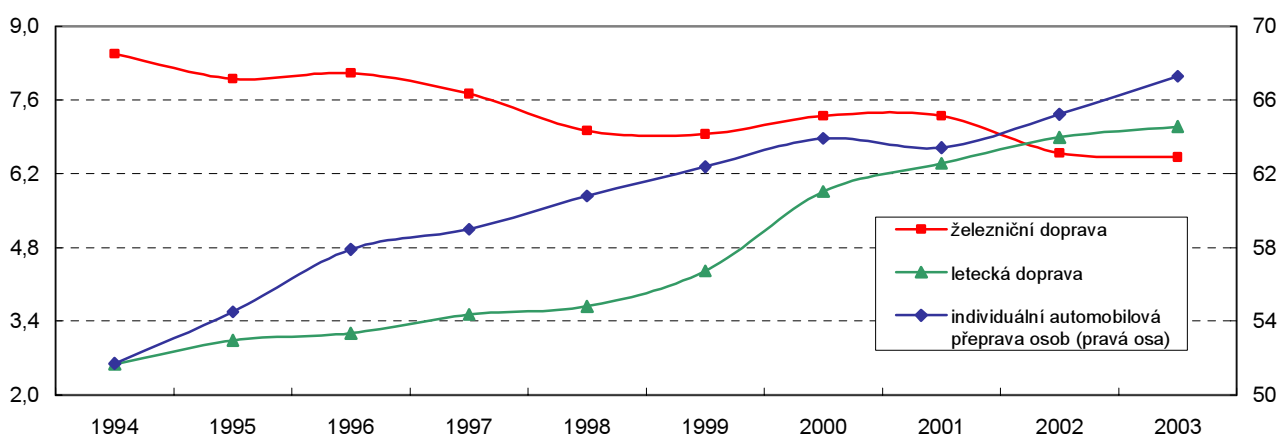
	1990	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ČR	0,36	0,35	0,33	0,33	0,32	0,32	0,30	0,31	0,30	0,30	0,31
Ø EU-15	0,19	0,19	0,19	0,19	0,18	0,18	0,18	0,17	0,17	0,17	0,17

Pramen: Statistical Factbook, OECD, 2005

• **Nárůst individuální přepravy**

Jak nákladní, tak i osobní doprava představují po energetice jedno z největších environmentálních břemen. V období 1994–2003 poklesly přepravní výkony osobní železniční dopravy o 23,1 %. Opačný trend zaznamenala osobní letecká a individuální automobilová doprava. Letecká osobní doprava vzrostla téměř trojnásobně (2,75krát). Individuální automobilová přeprava osob stoupala v průměru o 3 % ročně. Co se týče zátěže životního prostředí silniční dopravou, dá se říci že přínosy technologického pokroku jsou převáženy její narůstající intenzitou.

Graf č. 32 Přepravní výkony osobní dopravy (mld. oskm)

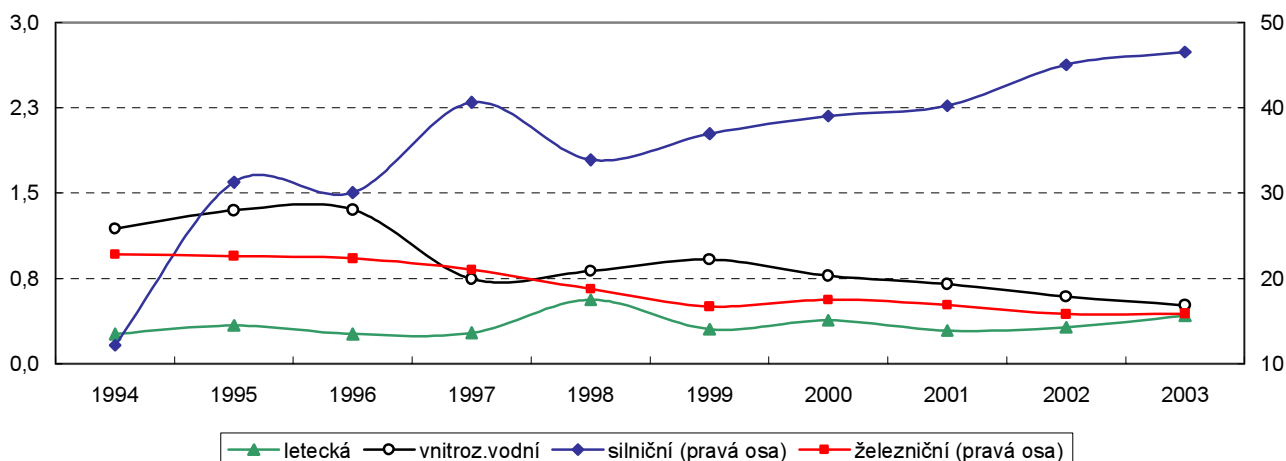

Pramen: MD

• **Výrazný růst výkonů silniční nákladní dopravy**

Přepravní výkony silniční nákladní dopravy, tvořící v roce 2003 již 71,9 % celkových výkonů nákladní dopravy, sledovaly v průběhu let 1994–2003 rostoucí trend. Výkony železniční nákladní dopravy v průběhu těchto let pozvolna klesaly, v roce 2003 o 30,5 % proti roku 1994. Poměr těchto dvou nejvýznamnějších druhů nákladní dopravy se obrátil v roce 1995, kdy železniční nákladní dopravu předešla nákladní doprava silniční a tuto pozici si upevnila. Vývoj výkonů letecké nákladní dopravy byl v tomto období značně volatilní a v průměru výkony rostly 12,8 % ročně. Výkony vnitrozemské vodní nákladní dopravy se snížily z 3 % celkových výkonů nákladní dopravy na 0,8 % v roce 2003.

Graf č. 33 Přepravní výkony nákladní dopravy (mld. tkm)

Pramen: MD

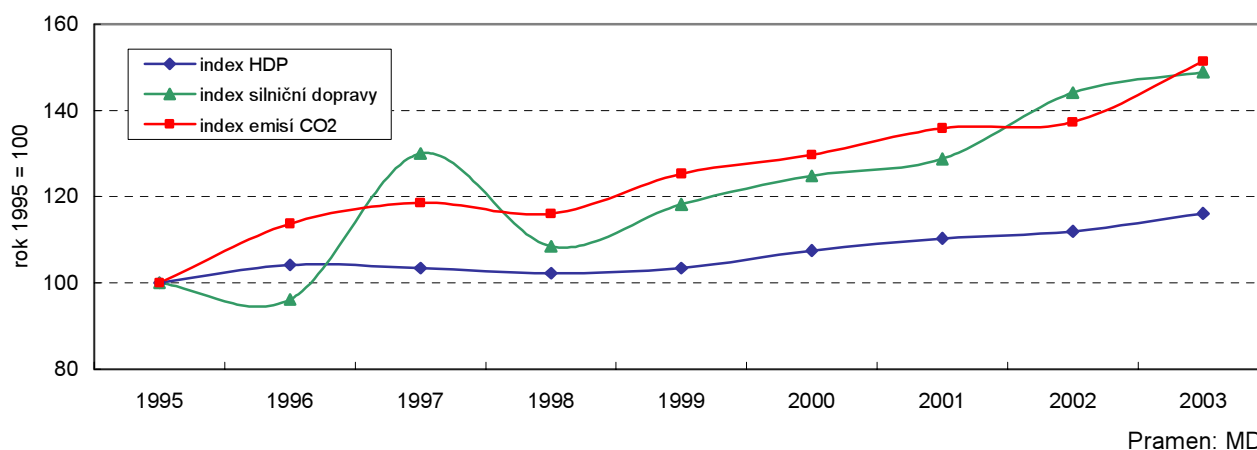
¹¹ Primární energetické zdroje v ropném ekvivalentu v tunách na 1 000 USD HDP.

- **Žádný náznak oddělení křivek HDP a emisí z dopravy**

Ve sledovaném období s růstem ekonomického výkonu rostla celková i silniční nákladní doprava, a tudíž i zatížení životního prostředí. Celkové přepravní výkony v nákladní dopravě rostly během let 1996 až 2003 v průměru o 1,8 % ročně, z toho výkony nákladní silniční dopravy tempem 6 % ročně, v porovnání s průměrným růstem HDP ve stálých cenách za stejné období 1,9 % ročně. Tempo růstu HDP a silniční nákladní dopravy významně koreluje (koeficient 0,85).

Emise oxidu uhličitého (CO₂) z dopravy celkem byly v roce 2003 o 5.479 tis. tun vyšší než v roce 1995 (nárůst 51,4 %). Emise oxidů dusíku (NO_x) v daném období stagnovaly. Vývoj ostatních emisí z dopravy naznačuje následující tabulka.

Graf č. 34 Nákladní doprava, emise CO₂ z dopravy a HDP

Tab. č. 22 Celkové emise z dopravy (tis. tun)

	1995	2000	2001	2002	2003
Oxid uhličitý (CO ₂)	10 660	13 824	14 483	14 636	16 138
Oxid uhelnatý (CO)	348,4	286,5	272,5	255,5	240,3
Oxidy dusíku (NO _x)	106,4	117,5	116,4	106,4	112,9
Oxid dusný (N ₂ O)	2,6	5,7	6,0	6,4	7,3

Pramen: MD

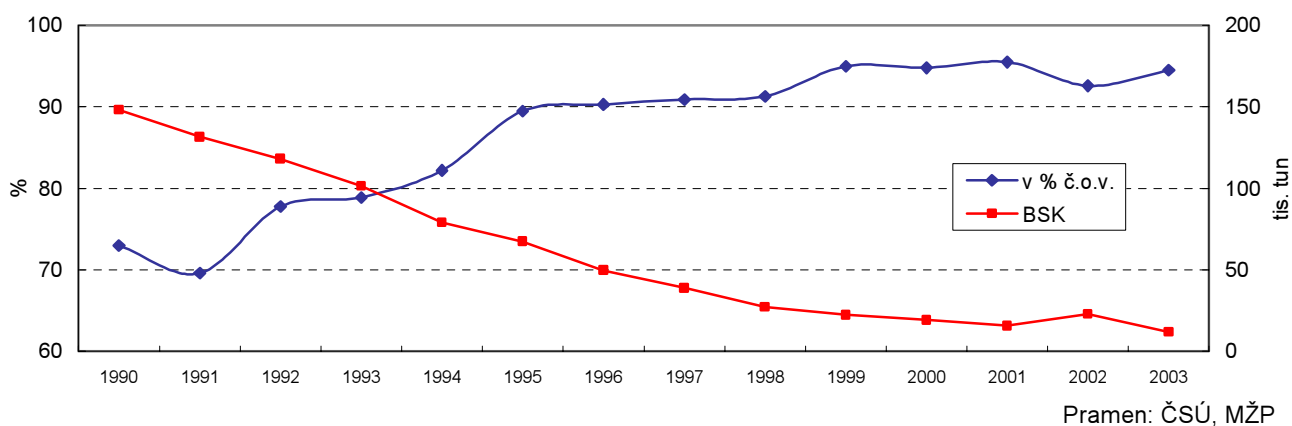
- **Pokles látek znečišťujících vodu**

Vývoj znečišťujících látek vypouštěných z bodových zdrojů naznačuje významný pokles v období 1990-2003, konkrétně u ukazatele biochemické spotřeby kyslíku¹² (měří vypouštěné organické znečištění) o 92 %. Obdobný trend vykázaly i ostatní indikátory znečištění vody. Pouze indikátor znečištění rozpuštěnými anorganickými solemi fluktoval bez výrazného trendu.

V roce 2003 bylo již 94,5 % odpadních vod ve veřejné kanalizaci čištěno (73 % v roce 1990). Změna trendu v obou následujících grafech je důsledkem povodní.

¹² Ukazatel biochemická spotřeba kyslíku (BSK) měří vypouštěné organické znečištění a tak čistotu povrchových vod. Vysoké hodnoty značí znečištění vody a ohrožení vodního ekosystému a ztíženou úpravu pitné vody. Dalším ukazatelem organického znečištění je tzv. chemická spotřeba kyslíku (CHSK), voda je dále znečišťována nerozpuštěnými látkami (NL) a rozpuštěnými anorganickými solemi (RAS).

Graf č. 35 Čištění odpadních vod ve veřejné kanalizaci a vypouštění znečištění z bodových zdrojů ve formě BSK

• **Postupné zlepšování jakosti vody v tocích**

Jakost vody v tocích se počátkem tohoto století vyznačovala významným vymizením třídy V. (velmi znečištěná voda) a mírným nárůstem tříd I. a II. (neznečištěná a mírně znečištěná voda). V období let 2002 až 2003 převažuje třída III. (znečištěná voda) ve srovnání s lety 1991 až 1992, kdy převažovaly třídy IV. a V.¹³

¹³ Hodnocení podle ČSN 75 7221.